

Elvis – il molaforschs mobil. Ina da las professiuns tradiziunalas en la cuminanza dals viagiants.

Ina rulotta istorica tar il campadi Rania a Ziràn, il qual vegn manà da l'Associaziun dals viagiants.

Musica e saut en occasiun da l'avertura da la plazza da passagi per viagiants a Panaduz, Quella plazza datti da pi l'onn 2007.

FOTOS ARCHIV DA MALETGS DAL'ASSOCIAZIUN DA VIAGIANTS

Co che psichiaters han disfamà ils Jenics

La rolla da la psichiatria grischuna en connex cun las «mesiras administrativas» è stada fitg problematica. Surtut ils Jenics han gì da patir da las «mesiras» che sa basavan sin teorias rassisticas. Hans Caprez, anteriur redactor dal magazin Beobachter, aveva svelà en ils onns 70 il scandal en connex cun l'ovra d'agid «Kinder der Landstrasse». En quest artigel per la FMR prenda el sut la marella las teorias «grischunas» ch'han gì grevas consequenzas per ils Jenics.

HANS CAPREZ

Dacurt ha *Martin Lengwiler*, professer a l'Universitad da Basilea, preschentà ina lavur extendida davart l'istorgia da la psichiatria grischuna. Quel studi è vegnì elavurà, ensemen cun *Loretta Seglias* e *Silas Gusset*, per incumbensa da la regenza grischuna.

Sco anteriur redactor dal Beobachter sun jau satisfatg che la regenza ha en quel connex er laschà intercurir scientificamain la rolla da la psichiatria grischuna areguard mesiras administrativas – sco lavur sfurzada, avugadia e repressiun – encunter glied a l'ur da la societad.

Durant decennis è cunzunt la minoritad dals Jenics stada pertutgada fermamain da talas mesiras, e quai cun «agid» da la psichiatria.

Las teorias Jörger e las consequenzas

Gia a l'entschatta dal 20avel tschientaner è Josef Jörger, psichiater ed emprim directur dal «Waldhaus», s'occupà en pliras lavurs cun la moda da viver e la genealogia dals Jenics. Sut il titel «Psychiatrische Familiengeschichten» publitgescha el l'onn 1905 sia emprima lavur eugenica sur da la famiglia Zero, in num codà per ina famiglia dals Jenics. Suentar suondan ulteriurs studis sur d'altres famiglias dals Jenics. Edi quellas lavurs ha il «Archiv für Rassen-und Gesellschafts-Biologie» a Berlin. En sias lavurs numna Jörger ils defects da ses explorants: «Entartet, gemütsroh, unsittlich, schwach begabt, bis stark beschränkt, verrückt.»

En Germania han las ovras da Jörger valì durant decennis sco basa teoretica per mesiras repressivas encunter las minoritads dals Roma, dals Sintis e dals Jenics.

Robert Ritter, durant il temp da Hitler chau dalla «Rassenhygienische For-

schungsstelle» a Berlin, cooperava cun psichiaters svizzers e sa basava tranter auter era sin las lavurs da Jörger. Las consequenzas da quel patratgar rassistic èn stadas desastrusas. Tschientsmillis persunas da las minoritads dals Sintis, dals Roma ed era dals Jenics – lezs vivevan cunzunt en il sid da la Germania – vegnan taxads sco «minderwertig», perdan il dretg da viver, vegnan sutmess a sgarschaivels experiments medicinalis ni moran en ils champs da concentraziun ed en las chombras da gas.

Prender davent ils uffants

Er en Svizra han ils studis da Jörger gì nauschas consequenzas. Per evitar ch'il «sang marsch» dals Jenics – dà vinavant da las dunnas «sexualmain schlachadas» – na donnageschia betg la populaziun sauna, propona Jörger da separar ils uffants uschè baud sco pussaivel da lur famiglias. Pia als prender davent, ed als plazzar en famiglias «saunas».

Sa basond sin quellas teorias ha dr. Alfred Siegfried, dapi 1924 responabel per dumondas d'educaziun tar la Pro Juventute, fundà dal 1926 l'acziun «Kinder der Landstrasse». Il scopo da quella: sragischar la moda da viver dals Jenics.

Avant la midada tar Pro Juventute era Alfred Siegfried stà magister gimnasial a Basilea e condemnà da la dretgira penal pervi d'abus sexual envers in discipel. Tuttina ha Alfred Siegfried betg gì scrupels da valitar ils Jenics sco degenerads, defectus ed immorals. En il program da lavur da «Kinder der Landstrasse» scriva el: «Wer die Vagantität erfolgreich bekämpfen will, muss versuchen, den Verband des fahrenden Volkes zu sprengen, er muss, so hart das klingen mag, die Familiengemeinschaft auseinanderreißen.»

Quai è lura era vegnì fatg cun acribia e cun nauschas consequenzas per ils per-

«Tut manzegas. Senza ch'ella avess gì commess in malfatg, pia senza sentenza, è la dunna stada internada per passa trais onns en la praschun da «Bellechasse», e quai en la vegliadetgna da mo 16 onns.»

utgads. Cunzunt il chantun Grischun e differentas vischnancas grischunas han sustegnì da forza la chatscha sin ils uffants dals Jenics.

En tut ha «Kinder der Landstrasse» rubà passa 600 uffants or da las famiglias dals Jenics, 271 derivants dal Grischun. La gronda part ha prendì ina trista fin en chasas da correziun, clinicas psichiatricas ni schizunt en praschun.

Suentar ch'il Beobachter ha revelà en plirs artigels las metodos brutals da l'acziun, ha Pro Juventute stuì serrar l'ovra «Kinder der Landstrasse». Quai è succedì il 1973.

Las teorias restan al Waldhaus – er suenter Auschwitz

En il Waldhaus paran ils sgarschaivels maletgs dad Auschwitz – sco memorial dal rassissem – betg dad avair fatg grond'impressiun. Gottlob Pflugfelder, directur dal 1951 en fin 1977, fa danovamain studis sur da tscherts pazients e lur famiglias, cunzunt sur da famiglias dals Jenics. El elavurescha numerusas genealogias dals Jenics grischuns cun notizas davart las mendas dals pertutgads. Sut il titel «Vagantenwesen» descriva el l'onn 1961 en ina revista dal Burgenverein da Vaz Sut lur mendas: «gehäuft erblich bedingte Minderwertigkeiten, Schwachsinn, Geisteskrankheiten, Microcephalie (chaus abnorm pitschens cun tscharvè sutsviluppà).»

Ina dissertaziun plain manzegas

Er Benedikt Fontana, successur da Gottlob Pflugfelder e directur en fin 1991 è adina puspè s'occupà dals Jenics.

Gia l'onn 1968 ha el fatg sia dissertaziun sin donn e cust da lezs. Entaifer quella lavur vul el sclerir la dumonda, sche vita vaganta saja ertada ni chaschunada tras las circumstanzas da viver.

Per sclerir quella dumonda examine-scha el la vita da 22 Jenics, stads en «tgi-ra» da l'acziun «Kinder der Landstrasse». Il doctorand na fa betg la bregia da dumandar directamain las persunas pertutgads.

La Pro Juventute aveva surdà ad el tut las actas necessarias. Sin fundament da quellas ha Benedikt Fontana zambregià ina lavur da pauc cun tut ils clichés e las diffamaziuns davart la vita ed il cumportament dals Jenics. Dal cas 14, i sa tracta d'ina dunna, scriva Benedikt Fontana: «Bis zur Volljährigkeit war sie in verschiedenen Anstalten, wo immer wieder ihre Frechheit und ihr tückisches Verhalten hervorgehoben wurde. In Freiheit ver-

sagte sie immer wieder. Schliesslich wurde sie begutachtet, und man bezeichnete sie als debil, haltlos und moralisch schwachsinnig.»

Tut manzegas. Senza ch'ella avess gì commess in malfatg, pia senza sentenza, è la dunna stada internada per passa trais onns en la praschun da «Bellechasse», e quai en la vegliadetgna da mo 16 onns. Suentar ch'ella è mitschada da l'avugadia, ha la dunna adina vivì en relaziuns modestas, ma dal tutfatg normalas.

Jenics han stuì spetgar ditg

Tge che Siegfried, Fontana ed autras persunas avevan tut notà en las actas ha la dunna pudì leger pir bliers onns pli tard. Suentar che la Pro Juventute aveva stuì dissolver l'acziun «Kinder der Landstrasse» èn tut las actas vegnidadas sigiladas. Malgrà las protestas dals Jenics hai durà passa diesch onns en fin che las portas dals archivs èn idas avertas.

Suentar che Maria Zampatti-Mehr (quai era il vair num davos il cas 14) ha gì legì tuttas calumnias, scriva ella a la regenza grischuna ed a l'Universitad da Berna e pretenda che las nunvardads en la dissertaziun vegnian revocadas. Consequentamain avess l'universitad stuì annullar il titel da doctor a Benedikt Fontana. Tuttas stentas da la dunna èn però stadas adumbatten.

Hans Caprez è stà en ils onns 1971 en fin 1998 redactor tar il «Schweizerischer Beobachter». Cun pliras reportaschas, a partir dal 1972, ha el svelà il scandal enturn la «ovra d'agid per uffants» cun il num «Kinder der Landstrasse», la quala aveva per finamira da prender davent uffants a famiglias jenicas e plazzar quels tar autras famiglias. Sias reportaschas han lura gì per consequenza che l'ovra d'agid è vegnida abolida.

Ils 13 da fanadur 2021, a las 19.30, ha lieu en il Museum retic a Cuira in discurs cun Hans Caprez davart la tematica. Il discurs vegn moderà da la schurnalista Christina Caprez.